

ЕДНА РОМАНТИЧНА ЛЮБОВНА ИСТОРИЯ ОТ БЪЛГАРСКОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ /ПРОКЛЯТИЕТО НА ЛАДИКА/

Йордан Андреев, Николай Даскалов

На половин час път от имението Коморни Храдек /в средна Чехия, южно от Прага/, на левия бряг на река Сазава и до днес стърчат руините на средновековния замък Дуб /Дъб/. Местното предание настоява, че основите на крепостта били положени още през езическата епоха, по времето на легендарната чешка кралица Либуше.

Една старинна чешка легенда /публикувана през 1858 г./ разказва, че в началото на XIII в. там се разпореждал някой си Милохнев, потомък на първите владетели на замъка. В младежките си години той бил посветен в рицарско звание, пътувал много по широкия свят и се прочул в големи и усилни битки. През 1217 г. взел участие в кръстоносния поход на маджарския крал Андрей II, който тръгнал да освобождава Ерусалим. Сърцатият и доблестен рицар бил на голяма почит и даже бил включен в рицарската свита на краля. При завръщането си от похода армията на маджарския крал била спряна от българския цар Иван Асен II - легендата го титулува "княз". След дълги преговори кръстоносците получили свободен път през България, но при условие, че маджарският крал ще даде дъщеря си за жена на Иван Асен II.

По-нататък легендата разказва, че при продължителния си и принудителен престой в България рицарят Милохнев предпочитал да прекарва по-голяма част от времето си в лов на мечки из планината. Постоянен спътник в ловните му излети бил "благородния българин Богорис". Обикновено ловното щастие било на страната на рицаря, а това често го подтиквавало към дръзки и необмислени постъпки. Храбрият младеж не знаел що е страх и нападал зверовете толкова самоуверено, че Богорис постоянно го укорявал заради рискованите му действия.

Веднъж, по време на поредния лов, двамата загубили връзка помежду си. Изведнъж от гъстия лес излязла голяма и много страшна мечка. Без много да му мисли, рицарят се нахвърлил върху животното с убийственото си копие. Но ударът не се оказал смъртоносен и раненият звяр връхлетял върху своя преследвач. Милохнев успял по чудо да избегне гибелта благодарение на Богорис, който навреме му се притекал на помощ и убил мечката. Тъй като младежът бил загубил много кръв, Богорис го взел на ръце и го отнесъл в своя дом.

С грижите около ранения рицар се заела Ладика, дъщерята на Богорис; според легендата, тя "притежавала лекарски умения". По цели нощи девойката бдяла над леглото на ранения. Непрестанните и грижи дали резултат и постепенно Милохнев започнал да се съвзема. Когато се уверила, че треската, която измъчвала ранения момък преминала, лицето на Ладика просияло от радост. Прикованият към леглото младеж бил силно впечатлен

от топлотата и учудващата доверчивост на младата българка. Високата и нравственост и целомъдрие се съчетавали с някакво неповторимо излъчване. А освен всичко Ладика притежавала и вродена изтънченост, дължаща се по всяка вероятност на аристократичния и произход. Скоро признателността на буйния рицар прераснала в любовен трепет; той бил повторно наранен, но този път в сърцето. От същите чувства била запленена, разбира се, и Ладика. Скоро след това двамата се обяснили в любов.

Една вечер рицарят посочил на Ладика странната лампа, която осветявала стаята му: тя имала формата на чаша и била изкована от метал. На дръжката на чашата били изобразени 12 мъже, които държали в ръцете си полукълбо - то пък било изпъстрено с чудновати и неразбираеми знаци. Лицето на първия мъж било красиво и благородно, чертите на втория изглеждали по-сурови и неприятни, а всеки следващ ставал все по-грозен и зловещ. Изражението на последния пък изглеждало така отблъскващо, че при вида му бедния рицар го побивали тръпки. От думите на Милохнев излизало, че той забелязал чудноватата лампа, още когато се борел с треската: когато отварял очи, му се струвало, че човешките фигури оживявали и нещо си шептят. А веднъж се понесли в някакъв призрачен танц и смехът им бил направо зловещ. Измъченият от треската младеж бил толкова ужасен, че загубил съзнание.

Ладика му отговорила, че няма право да му открие страшната тайна на чудноватата лампа и добавила, че нейната майка смятала този предмет за "най-скъпото свое съкровище". После заклела рицаря да не я пита повече за страховитата лампа. От своя страна Милохнев тържествено обещал, че ще забрави завинаги зловещите си видения. После двамата изпаднали в любовен екстаз и доверчивата българка се простила с чистотата на моминството...

* * *

Междувременно кръстоносната армия на крал Андрей II отпътувала на север. Милохнев, който продължавал да лекува раните си, останал в дома на Богорис. След като оздравял, той продължил да ходи на лов с Богорис, но предишната му самоувереност била изчезнала. По този повод Богорис му подхвърлял, че горещата му кръв малко поохладняла след урока, който получил от мечката.

Веднъж Богорис и Милохнев били поканени на пиршество при един от ловните приятели на българина. Сътрапезниците били наредени в кръг. Изведнъж рицарят с удивление забелязал, че всички присъстващи пиели вино от "сребърен пахар" /т. е. чаша/, направен от човешки череп. Необикновената чаша минавала от ръка на ръка, но когато дошъл редът му, Милохнев неволно я отблъснал - заради отвращението, което изпитал. Всички присъстващи скочили на крака и извадили мечовете си с намерението да накажат оскърбителя. Богорис застанал като щит пред рицаря и казал на сънародниците си: "Стойте! Недейте забравя, че той е чужденец и възможно е някои от нашите обичаи да пробуждат в него

неприятни чувства." Временно успокоени, сътрапезниците седнали по местата си и случаят бил приключен. Но рицарят успял да забележи, че злополучната чаша повече не се появила. После Богорис и Милохнев напуснали тържеството, без последният даже да е вкусил от виното.

По пътя, който минавал през тъмна и гъста гора, Богорис обяснил на рицаря смисъла на станалото. От думите му излизало, че в страната на българите се смятало за превисока чест да предложат на госта да пие вино в чаша, направена от обкования в сребро череп на знаменит неприятел. И добавил, че всъщност Милохнев нанесъл голяма обида на домакина, като отказал почетната наздравица и по този начин демонстрирал неуважението си към един древен и почитан български обичай.

На свой ред рицарят споделил, че тази злополучна чаша много му напомняла за чудноватата лампа до неговото легло - най-вече по формата. Богорис потвърдил думите му, като казал, че сам той не знае какво представлявали страшилищата по лампата. Тази лампа не била негова - пояснил Богорис - а останала като наследство от покойната му съпруга, майката на Ладика. Рицарят подхвърлил, че лампата вероятно криела далеч по-страшни тайни отколкото чашата, която му поднесли на пиршеството. Това е действително така - отговорил Богорис - и споменал, че майката на неговата съпруга била потомка на някоя си Асла, известна сред българите като прочута /голяма, велика/ магьосница. Богорис често чувал от съпругата си "странни и неразбираеми слова". А имало случай когато твърдяла, че в пламъка на лампата тя виждала духа на своята майка. Откакто пък дъщеря му Ладика започнала да се разпорежда с тайнствената лампа, тя придобила неподозирана мъдрост и умения, така че лесно постигала всичко, което пожелае.

Рицарят бил много впечатлен от чутото и убеждението, че българите са "чародейно племе", вече не излязло от главата му. Минала му и мисълта, че Ладика ще е някаква зла чародейка, която го е омагьосала с дяволската си власт.

Решението му узряло още през нощта. На сутринта Милохнев набързо се сбогувал с гостоприемния си домакин, който напразно се опитвал да го задържи. Вече възседнал коня си, когато се появила Ладика. Със сълзи на очи девойката го умолявала да не я изоставя и настоявала да остане поне още един ден в нейния дом. Милохнев не устоял на женските сълзи и слязъл от коня. На следващия ден Ладика му доверила, че носи в утробата си неговото дете. Настоятелните и молби трогнали рицаря: той се заклел, че продължава да я обича, че ще се върне и ще я отведе в дома си като своя съпруга. Последните думи на девойката били: "Ако не дойдете до два месеца, знайте, че не ще избегна гнева на баща си и тогава моето отмъщение ще ви преследва навсякъде, дори и след вашата смърт".

Милохнев се сбогувал с Ладика, поел на север и без премеждия стигнал до замъка си Дуб. Но щом загърбил България, той отдал на пълна забрава спомена за нещастната Ладика. Само понякога тя се явявала в сънищата му, но той пропъждал образа и, тъй като отдавал всичко на

нейното магьосничество. Една нощ девойката отново му се появила - със зееща рана на гърдите и с мъртво дете на ръце. Подала му и вълшебната лампа /тя била загасена/ и му казала, че след като я изоставил, на него занапред принадлежала лампата и той трябвало да наследи нейното проклятие. Сънят се повторил и потретил и докарвал до полуца нещастния рицар.

След няколко години Милохнев се оженил за Берта, дъщерята на съседния владеец. В деня на сватбата едно много красиво и бледо момиче подарило на Берта изкусно изработена лампа. Докато очарованата младоженка разглеждала подаръка, девойката изчезнала. През същия ден Берта показала на своя съпруг подаръка - той едва не припаднал, тъй като това била лампата на Ладика. Напразно Милохнев искал да изхвърли зловещия подарък. Берта решително се възпротивила, тъй като никога не била виждала подобно нещо и колкото повече гледала лампата, толкова повече я харесвала. Вечерта я запалила и била удивена от преливащите се в пламъка цветове. На рицаря пък му се сторило как от пламъка израствала сянката на Ладика и нейното дете. Дванадесетте човешки фигури се смеели зловещо и сякаш му пророкували нещастна орис.

На сутринта Милохнев закопал лампата, но какво било удивлението му, когато вечерта тя стояла пред брачното му легло. Напразни останали и следващите опити: той хвърлил лампата в кладенеца, дал я на ковач, за да я превърне в буца метал и т.н. С неизменно постоянство лампата се появявала пред леглото му с падането на нощта и сънищата, причинени от нея били ужасяващи. Накрая той споделил с жена си историята на лампата, но тя не му повярвала. Но тъй като Берта била свидетелка на непрекъснатите му терзания, решено било занапред да не влизат в брачната стая. Скоро отношенията между съпрузите се помрачили. Когато се спреквали, Берта изтичвала до брачната стая, запалвала лампата и мъките на Милохнев започвали отново. Накрая рицарят не издържал и починал в страшни мъки. Но преди кончината си предрекал на Берта, че е неин ред да наследи лампата и зловещата и сянка. Прокобата му се сбъднала: не след дълго Берта се самоубила, като се хвърлила от високите крепостни стени.

После замъкът опустял. Даже разбойниците не смеели да го приближат, тъй като се страхували от призрачните сенки на Ладика, Берта и Милохнев. Едва през 1420 г. тогавашният господар на крепостта Дуб /княз Ванке/ с много молитви и заклинания успял да успокои злите сили: лампата загаснала и се пръснала на хиляди парчета. Впоследствие /през 1443 г./ замъкът бил окончателно изоставен и се превърнал в развалини. Доскоро местните жители си припомняли тази стародавна история и проклинали мястото като свърталище на зли духове.

Вече отбелязахме, че легендата е отпечатана в чешкия коледен Календар през 1858 г.¹ Няма съмнение, че въпреки причудливата си форма, тя носи белезите на голяма старинност, независимо от по-късните наслоявания, които и придават подчертан романтичен привкус. Той може да се отдаде в еднаква степен както на позабравените рицарски времена, така и

на настроенията, повлияни от чешкото възраждане. Легендата наистина е дълбоко вълнуваща и в нея има всичко, което придава на разказа една подчертана поетична окраска: странствуване по далечни земи, свързани като по правило с героични подвизи; причудлива и драматична любовна интрига, в която се прелитат зловещи видения, вълхви и чародеи; невероятни, приказни наздрависи; неизпълнени клетви и заслужено възмездие. Някои от твърденията на легендата навярно ще са плод на измислицата, почерпани по всяка вероятност от необузданата фантазия на по-късните и разказвачи, които са доукрасявали историята. Това се отнася предимно до зловещите съновидения и проклятието на Ладика, т. е. те са предимно във финала на повествованието. Това се дължи предимно на духа на епохата, когато на рицарските странствания задължително се придавало романтична окраска.

Същевременно в легендата има редица факти и събития, които заслужават сериозно внимание и дават основание да се твърди, че историческата канва на легендата е автентична. При това тя е публикувана по време, когато в Чехия са знаели много малко или почти нищо за България и българите - тепърва престояло К. Иречек да напише знаменитата си история.

Фактът, че един чешки рицар е взел участие в кръстоносния поход на крал Андрей II, не представлява изненада: знаем с положителност, че под знамената на маджарския крал марширували унгарски, чешки, полски и немски рицари. Нормално е също Милохнев да е запълвал дните на принудителния си престой в България с лов. През Средновековието се считало, че съществуват само две неща, чрез които може да се прослави аристократът: войната и ловът. А ловът на мечки винаги бил считан като подвиг, достоен да украси истинския мъж. Ще припомним само, че през средата на XII в. византийският император Мануил Комнин ловувал с увлечение в горите на днешна североизточна България, които били пълни с "огромни стада от диви животни, най-вече мечки и глигани".

В легендата са споменати три български имена, които позволяват интересни наблюдения. "Благородният българин" се казвал Богорис - това име е несъмнено от прабългарски произход и се извежда от монголското "богори", което означава "нисък", "малък". Заслужава изрично да се отбележи, че със същото име /Богорис/ е споменат българският княз Борис Михаил /852-889 г./ от двама византийски историци.² Впрочем запазените антропоними от XII-XIV в. свидетелстват, че близо половината от мъжките имена в Търново са от тюркски произход. Доскоро това се тълкуваше като указание за наличието на силен кумански елемент в столицата. Случаят с Богорис, както и някои други данни, дава да се разбере, че има къде по-сериозни основания да се твърди, че това трябва да се свърже с прабългарското ни начало. Все във връзка с това прави впечатление и нещо друго: през XII-XIV в. мъжете са тези, които носят прабългарски имена, т. е. те задължително ще са се предавали от бащата на сина. При женските имена подобна тенденция не се забелязва - там преобладават изключително славянски или християнски имена. Какъвто е например случаят с дъщерята

на Богорис, която носела звучното име Лада - богинята на красотата при древните славяни. Впрочем, това име и досега се припява от момите в народните ни песни. Ладица ще е било гальовното име на девойката, с което е я наричал рицарят може би под влияние на чешката традиция.

Малко по-сложно изглеждат нещата около прочутата магьосница, която според легендата се казвала Асла. Може със сигурност да се твърди, че това име ще е преиначено от разказвачите. На пръв поглед то е близко до звучение на Слава, но ако не е било действително така, едва ли един славянски народ като чехите не биха проумели неговия смисъл. Възможно е например това име да се изведе от тюркското "арслан" /лъв/,³ но това е само предположение. Ще ни се да възприемем подобна възможност, предвид обстоятелството, че тъкмо името на лъва /по-точно на лъвицата/ най-вече ще е подхождало на една толкова прочута магьосница, която ще е била в устата на българите през XIII в.

Любовната интрига между рицаря и Лада също изглежда в реда на нещата. Тържествено обявеният брачен проект, който свързвал търновския дворец с маджарския владетелски дом, ще е преставлявал наистина добър повод за серия други женитби. Както се случило например преди това в Армения и Никея, където крал Андрей II е омъжил две други свои дъщери и рицарите му отпразнували редица други сватби. Впрочем пак във връзка с годежа на цар Иван Асен II трябва да поставим брака на българката Венцислава Виола, която се омъжила за княза на Ополе Казимир I /1179 - 1230/. Впоследствие тази Венцислава създава цяла епоха в историята на Полша; тя е прабабата на най-знаменития полски крал Казимир Велики /1333 - 1370/.

Следователно случаят с Милохнев и дъщерята на Богорис не представлявал никакво изключение. При това двамата произхождали от родствени народи. Но както личи от легендата, даже през XIII в. сред българите продължавали да битуват стари езически обичаи и поверия, които докарвали до изумление чешкия рицар. Прословутата лампа ще му е изглеждала като някакъв символ на вълшебство и свърталище на зли духове. От сравнително подробното и описание излиза, че тази лампа имала формата на чаша, която поразително приличала на сребърния пахар, т. е. чашата, направена от човешки череп. Трудно е да се каже доколко тази форма е някакъв предпочитан стил на епохата или по-скоро някакво изключение. По-вероятно изглежда да е последното. Защото намерените от археолозите лампи, свещници и чаши са сравнително малки по размери, а формите им са от най-простите. Все пак не бива да се забравя, че при археологическите разкопки се открива /с малки изключения/ масов материал, който не може да ни бъде полезен в случая. Като връх на всичко лампата имала особена дръжка, която се украсявала от образите на 12 мъже - както личи от описанието, те ще са били разположени в кръг. Размерите на тази дръжка ще са били внушителни /това се отнася разбира се и до лампата/, щом на нея било възможно да се вплетат 12 образа, при това с ясно доловими черти. По този повод ще отбележим, че подобни "портрети" се срещат в

нашите земи както през Античността, така и през Средновековието. Например в прочутата фиала от Панагюрското златно съкровище са представени образите на 96 мъже, разположени в 4 концентрични кръга - по 24 на всеки ред. Човешки изображения се срещат и в археологически находки, които свързваме с прабългарите. От пандативи, ключове и колани, намерени в Плиска, често ни гледат човешки лица със страховити изражения и причудливи прически.

Странните и неразбираеми знаци, които личали върху полукълбото, поддържано от 12-те мъже, по всяка вероятност ще са представлявали някаква кабалистична формула, един вид магически знаци. Възможно е това да са загадъчните руни, които се срещат често върху археологическите материали, произхождащи от Плиска и Преслав. Най-вероятно ни се струва лампата на Ладика да се постави във връзка с езическите преживелици, наследени от прабългарите, още повече, че при тях чашата е неизменен атрибут в повечето епически сцени. Ако ставаше дума за обреди и тайнства, наследени от древните славяни, то те едва ли биха изглеждали толкова непонятни и шокиращи за един чех. Нищо чудно с помощта на тази тайнствена лампа магьосницата Асла и нейните потомки да са извършвали своите заклинания и тъкмо тогава да са произнасяли "странните и неразбираеми слова", които Богорис чувал от своята съпруга. Те ще са били известни на малцина посветени, ще са ги знаели т. нар. "вълхви и чародеи", които трижди се анатемосват в Бориловия Синодик. Че България наистина ще е била обетована земя на подобни магове и чародеи, личи от твърдението на един автор от XVIII в., който с удивление бележи следното: "Много земи съм обиколил, но никъде не видях толкова бродници /вълшебници/, самовили и магьосници, както в България."

Безспорно, най-голям интерес представлява онзи пасаж от легендата, в който става дума за причудливата наздравица на българите: с обкована в сребро чаша, направена от череп на прочут неприятел. Поканата за участие в подобно пиршество била смятана за превисока чест. Подобен обичай наистина е съществувал у прабългарите. Широко е известен случаят с хан Крум, който направил чаша от главата на Никифор I Геник и пиел с нея "здравица" със славянските вождове.⁴ Постъпката му се свързва с т. нар. "орендизъм", т. е. вярата, че свръхестествената сила на един човек се криела в главата. Затова прабългарите правели чаша от черепа на знатен противник, който притежавал много повече свръхестествена сила /т. е. оренда/, отколкото обикновените смъртни. Подобен обичай е засвидетелствуван и у други тюркски народи, например печенегите: след като убили киевския княз Светослав на праговете на река Днепър, те направили от главата му чаша, която украсявала техните пиршества.

Смяташе се за сигурно, че при прабългарите този обичай бил отдаден на пълна забора след покръстването, тъй като християнската религия осъждала сурово подобни езически ритуали. Но от сведенията на легендата излиза, че въпреки всичко този обичай проявил учудваща жизненост, като продължавал да битова и през XIII в. По това време едва ли

ще са го свързвали с вярата в орендизма, както било по-рано. Ще са му придавали по-скоро значението на показан триумф, който ще е съчетавал в себе си както атавистични реминисценции, така и суетата на войнската слава. Както личи от легендата, с високата чест да вдигат подобна "здравича" били удостоявани малцина и то от най-избраните.

Тук е мястото да отбележим, че разполагаме с едно друго свидетелство, което потвърждава сведението на чешката легенда. Според византийския историк Георги Акрополит, главата на убития от българите латински император Балдуин I "служила на варварина /т. е. на цар Калоян/ като чаша, след като била очистена цялата и вътрешност и наоколо била покрита с украса".⁵ Това известие бе обявено за невярно и преднамерено. Казват, защото нямало смъртен грях, който византийските историци да не можели да припишат на цар Калоян, известен с непримиримата си омраза към ромеите. Затова Акрополит си припомнил случая с хан Крум и приписал същите действия на цар Калоян.⁶ Всъщност, сведението на византийския автор не заслужава подобна свръхкритичност. Акрополит е почти съвременник на цар Калоян, осведомен е прекрасно за епохата, която описва, следователно данните му зафлужават по-голямо доверие. Особено когато ги съпоставим със свидетелството на чешката легенда, които го подкрепят изцяло. Даже и го допълват: Акрополит говори, че черепът на Балдуин бил покрит с украса, докато чешката легенда съобщава, че подобни чаши се обковавали със сребро. А латинските хронисти ще са премълчали този факт напълно съзнателно, тъй като не е бил в полза на победените и така да се каже е препълвал чашата на тяхното унижение.

Към средата на XIV в. в Търново бил завършен Ватиканският препис на Манасиевата хроника, страниците на който са изпъстрени с чудни миниатюри. Една от тях представя сцената, в която на хан Крум и приближените му се поднася прочутата чаша, направена от черепа на император Никифор. Твърде е вероятно художникът да е пресъздал една картина, която е виждал със собствените си очи. В смисъл, че този обичай бил запазен у прадедите ни и през XIV в., очистен, разбира се, от езическата си символика и свързан единствено с победите на бойното поле.

БЕЛЕЖКИ

¹ Urban, Z. Století ceského kalendare. Nakl. Svoboda, Praha, 1987, s. 149-152.

² Theophanes Continuatus, ed. Bon., p. 162-163 = ГИБИ, т. V, с. 115; Symeon magister, ed. Bon., p. 664 = ГИБИ, т. V, с. 174.

³ Besevliev, V. Die Protobulgarischen Inschriften, Berlin, 1963, s. 299.

⁴ За това виж *Златарски, В.* История на българската държава през средните векове, т. I, ч. 1, С., 1970, с. 336-337; *Бешевлиев, В.* Първобългарите, С., 1981, с. 67-68.

⁵ *Georgii Aсropolisae Opera*, p. 22 = ГИБИ, т. VIII, с. 155.

⁶ *Златарски, В.* История, т. III, С., 1940, с. 580.